

پژوهشنامه خراسان بزرگ

سال پنجم، شماره ۱۵، تابستان ۱۳۹۳

بها: ۳۰۰۰۰ ریال

شمارگان: ۲۰۰ نسخه

نشانی: مشهد مقدس، بلوار شهید منتظری، بین شهید منتظری ۵ و ۷ دانشگاه بین المللی امام رضا (ع)

تلفن: (۲۲۵۵) ۳۱-۲۸-۵۱

تلفن: (۲۲۵۵) ۳۱-۳۸-۵۱

آدرس اینترنتی: www.jpss.imamreza.ac.ir

پست الکترونیکی: Khorasan@imamreza.ac.ir

صاحب امتیاز: دانشگاه بین المللی امام رضا (ع)

مدیر مسئول: دکتر وجیه اصغریان (استاد دانشگاه فردوسی)

سر دبیر: دکتر عزت الله عزتی (دانشیار و مدیر گروه جغرافیای دانشگاه آزاد اسلام، واحد علوم تحقیقات)

مدیر داخلی: دکتر قدیر صیامی (عضو هیئت علمی دانشگاه بین المللی امام رضا (ع))

اعضای هیئت تحریریه:

دکتر حسن یامانی راد، استادیار دانشگاه شهید بهشتی

دکتر علی محمد بردارن، استاد گروه روانشناسی دانشگاه بین المللی امام رضا (ع)

دکتر محمدحسین یابلی آزاد یزدی، استاد گروه جغرافیای دانشگاه بین المللی امام رضا (ع)

دکتر کاظم جانجری، استاد گروه جغرافیا دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم تحقیقات

دکتر محمدرضا حافظ نیا، استاد گروه جغرافیا دانشگاه تربیت مدرس

دکتر محمدتقی رضویان، دانشیار گروه جغرافیا دانشگاه شهید بهشتی

دکتر کرامت الله زبیری، استاد گروه جغرافیا دانشگاه تهران

دکتر کریم سلیمانی، استاد گروه تاریخ دانشگاه شهید بهشتی

دکتر سید یحیی سنوی، دانشیار گروه جغرافیا دانشگاه امام حسین (ع)

دکتر رضا شعبلی صمغ آبادی، استاد گروه تاریخ دانشگاه شهید بهشتی

دکتر حسن کامران، دانشیار دانشگاه تهران

دکتر پیروز مجتهدزاده، دانشیار گروه جغرافیا دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم تحقیقات

دکتر افشین منلی، استادیار گروه جغرافیا دانشگاه خوارزمی

امور اجرایی و ناظر چاپ: مرکز انتشارات کتب و نشریات علمی دانشگاه بین المللی امام رضا (ع)

صفحه آرایی: وینا خنتان، زینب طحانی

ویراستار: دکتر جواد میزبان

پژوهشنامه خراسان بزرگ براساس مصوبه مورخ ۱۳۹۰/۱۲/۱۳ کمیسیون نشریات علمی کشور و با شماره مجوز ۳/۲۵۸۴۸۶ دارای اعتبار علمی - پژوهشی است. پژوهشنامه خراسان بزرگ در پایگاه استنادی علوم جهان اسلام (ISC) نمایه شده است.

جغرافیای تاریخی ضرب سکه‌ها با نام مبارک امام رضا (ع)

دکتر عباس سرافرازی^۱

تاریخ دریافت: ۱۳۹۲/۱۱/۷

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۳/۳/۲۵

شماره صفحات: ۲۱-۱۱

چکیده

شیعیان و پیروان ائمه اطهار از صدر اسلام در تلاش بودند که نام ائمه را در سکه‌ها نقر نمایند. گرچه نام حضرت علی (ع) و امام رضا (ع) در سکه‌های دوره اولیه اسلامی وجود دارد، اما از دوره ایلخانی، به‌خصوص غازان خان، نام ائمه اطهار به‌طور رسمی در سکه‌ها آورده شد. ضرب سکه‌های طلائع و نقره به نام امام رضا (ع) و نوشتن نام آن حضرت بر سکه‌ها از سال ۲۰۲ هجری و از دوره مأمون عباسی آغاز گردید. اولین سکه به نام ایشان در خراسان در شهرهای مرو و سمرقند و در مرحله بعد در اصفهان ضرب گردید که در آن‌ها آن حضرت «ولیعهد مسلمین» نامیده شده‌اند نه ولیعهد مأمون. به علت محبوبیت امام رضا (ع) در بین مردم حتی پس از شهادت امام ضرب سکه به نام ایشان رواج داشته است. بسیاری از پادشاهان چون از نفوذ معنوی امام رضا (ع) در بین مردم آگاهی داشتند، تلاش نمودند با نشان دادن ارادت خود به آن امام همام بر میزان محبوبیت خود بیفزایند؛ بنابراین ضرب سکه به نام آن حضرت در دوران صفویه و پس از آن رونق بسیاری گرفت. نوشتن نام و القاب و صفات امام رضا (ع) و همچنین نقش گنبد و بارگاه امام بر سکه‌ها نشان از اهمیت مقام والای آن امام همام دارد. روش بکارگرفته شده در این پژوهش، روش تاریخی با تکیه بر منابع کتابخانه‌ای است. مهم‌ترین یافته تحقیق آن است که نشان می‌دهد ائمه اطهار و به‌ویژه امام رضا (ع) در بین مردم، عزیز و بسیار محترم بوده‌اند و صاحبان قدرت مجبور بودند به خاطر نفوذ تشیع از نام آنان استفاده کرده و از آنان به بزرگی یاد کنند و به نام آنان سکه ضرب نمایند.

کلیدواژه‌ها:

سکه، تشیع، امام رضا (ع)، صفات، پادشاهان.

۱- دانشیار گروه آموزشی تاریخ و عضو هیئت علمی دانشگاه فردوسی مشهد ab.sarafrazi@um.ac.ir

۱- مقدمه

سکه‌ها به‌عنوان داده‌های تاریخی دارای اهمیت زیادی هستند. مسلمانان از همان ابتدا به اهمیت اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و مذهبی سکه‌ها پی بردند؛ چون سکه یک پادشاه به معنای تسلط و حاکمیت وی و نشانه قدرت‌مندی بود. از دوره عمر بن خطاب برخی والیان و حتی خود وی اولین شعارهای اسلامی را بر سکه‌های ساسانی که هنوز رواج داشت، افزودند (مقریزی، ۱۹۶۷: ۸).

در روزگار حضرت علی (ع) عبارت «ولئالی الله» بر سکه به‌ویژه سکه سال ۳۷ هـ افزوده شد (زیدان، ۱۹۱۶: ۴۹ و ۵۸). در دوران حکومت عبدالملک بن مروان وی به عربی سازی سکه‌ها پرداخت (ترابی، ۱۳۵۰: ۱). قدیمی‌ترین روایت در باب سکه‌های اسلامی از طبری است که به نقل از واقدی ضرب نخستین سکه اسلامی را در سال ۷۶ هـ می‌داند (طبری، بی‌تا: ۲۵۶/۶). در بین بزرگان شیعی نام حضرت علی (ع) و امام رضا (ع) در سکه‌های حکام و پادشاهان مسلمان بیشتر دیده می‌شود.

نام حضرت علی به‌صورت مستقل اولین بار بر سکه‌ای متعلق به وهسودان بن محمد از خاندان مسافرین آمده که آن حضرت را «خلیفه‌الله» خوانده است. شعار شیعی «علی ولی‌الله» برای نخستین بار در سکه‌های یافت شده موجود بر سکه‌ای از باوندیان مازندران دیده می‌شود که رستم بن شیروین (۳۲۰-۳۷۰ هـ) آن را ضرب کرده است (شمس اشراق، ۱۳۶۹: ۲۱). حکمرانان محلی که گرایش‌های شیعی داشتند سکه‌هایی با شعارهای شیعی ضرب کرده‌اند اما از دوره ایلخانان مغول خصوصاً غازان خان و محمد اولجایتو شعارهای شیعی و نام ائمه اطهار (س) رواج کامل یافت (رشیدالدین فضل‌الله، ۱۳۵۸: ۱۶۹).

۲- سکه‌های امام رضا (ع)

امام علی بن موسی‌الرضا (ع) را مأمون از مدینه به خراسان دعوت کرد و فرستاده‌اش نزد آن حضرت، رجاء ابن ابی الضحاک، خویشاوند فضل بن سهل بود. پس از وارد شدن امام به بغداد آن بزرگوار را از راه بصره آوردند تا به مرو رسید و مأمون در روز دوشنبه هفتم ماه رمضان سال ۲۰۱ هـ به ولیمه‌ای پس از خود با ایشان بیعت نمود و مردم را به جای سیاه سبزه پوش کرد و فرمان آن را به اطراف و نواحی نوشت و برای حضرت رضا (ع) بیعت گرفت و به نام ایشان بر منبرها خطبه خواندند و دینار و درهم به نام آن

حضرت سکه زدند و کسی نماند که لباس سبز نباشد (یعقوبی، ۱۳۵۶: ۲۸۹).

در مورد صحت ضرب سکه به نام امام رضا (ع) عالم بزرگ شیعه شیخ صدوق (متوفی ۳۸۱ هـ) در کتاب عیون اخبار الرضا می‌نویسد: از محمد بن احمد بن ادریس رضی‌الله‌عنه به سند مذکور در متن از معمر بن خلاد روایت کرده که گفت: ریان بن صلت در مرو زمانی که فضل بن سهل او را به پاره‌ای از شهرهای خراسان به‌عنوان والی گسیل داشته بود به من گفت: دوست دارم از ابوالحسن علیه‌السلام برای من اجازه بگیرم که خدمتش برسم و سلامی عرض کنم و خیلی میل دارم از لباس‌هایش چیزی بدهد و از پول نقد درهمی از دراهمی که به نام او سکه زده‌اند. گوید: من بر حضرتش وارد شدم، قبل از اینکه اظهاری کنم خود حضرت ابتدا فرمود: راستی، ریان خواسته است بر ما وارد شود و از لباس ما و از درهم چیزی خواسته باشد به او عطا کنیم من او را اذن می‌دهم نزد من بیاید. بعد ریان آمد و سلام کرد.

امام علیه‌السلام دو دست لباس و سی درهم از همان سکه‌هایی که به نام او زده‌اند به وی بخشید (شیخ صدوق، ۱۳۹۲، ج ۲: ۵۰۳). ابوالفضل بیهقی نیز می‌نویسد: نام رضا بر درم و دینار و طراز از جامه‌ها نبشتند (بیهقی، ۱۳۷۵، ج ۶: ۱۷۲). این روایات که در منابع تاریخ اسلام ذکر شده می‌رساند اصل گزارش ضرب سکه به نام امام رضا (ع) صحیح است و در آن شک و تردیدی وجود ندارد.

بنابراین اولین سکه اسلامی که نام دو نفر از امامان شیعه (حضرت علی و امام رضا) بر آن‌ها نقش بسته، سکه مشهور به سکه امام رضا (ع) است. در روی سکه در دایره وسط آمده: الله / محمد رسول الله / المأمون خلیفه الله / مما امر به الامیر الرضا / ولی عهد المسلمین علی بن موسی / ابن علی بن ابی طالب / ذو الریاستین، در حاشیه روی سکه آیه: محمد رسول الله ارسله بالهدی و دین الحق لیظهره علی الدین کله و لو کره المشرکون، در پشت سکه در دایره وسط در چهار سطر: لا اله الا الله وحده / لا شریک له / المشرق، در پشت سکه دو دایره است که در دایره حاشیه کوچک‌تر، بسم‌الله ضرب هذا الدرهم بمدينة اصفهان سنة اربع و مائین، در دایره بزرگ‌تر (حاشیه خارجی) لله الامر من قبل و من بعد یومئذ یفرح المومنون بنصرالله. لازم به ذکر است ضرب سکه‌های امام رضا در سال‌های ۲۰۲ هـ بود (سرافراز، ۱۳۸۵: ۱۷۴) که نشان از اهمیت نقش امام رضا (ع) در

۳- نام مبارک امام رضا بر سکه‌های ایلخانی

در دوره ایلخانان و از دوره غازان خان به خاطر از بین رفتن و انقراض دستگاه خلافت عباسی حک شعائر شیعی بر سکه‌ها رواج بیشتری یافت و برای اولین بار نام خلفای راشدین و نام ائمه معصومین از جمله نام مبارک امام رضا (ع) بر بسیاری از سکه‌ها نقر گردید و چون نام امام رضا (ع) با نام یازده امام دیگر ذکر شده نمی‌توان آن‌ها را فقط سکه امام رضا نامید. در دوره غازان خان سکه جالب توجه دیگری رواج یافت که «درست طلا» نامیده می‌شد. درست طلا سکه‌ای تشریفاتی بود که به طریق انعام و هدیه در جشن‌ها و اعیاد به شخصیت‌ها داده می‌شد نقر اسامی دوازده امام از جمله نام حضرت رضا (ع) بر این سکه‌ها نمایانگر اهمیت و رونق تشیع در این دوره است (بیانی، ۱۳۷۲، ج ۲: ۴۶۳). اشپولر نقر نام دوازده امام را دلیل رونق تشیع در این دوره می‌داند (اشپولر،

رویدادهای آن زمان است. (تصویر ۱) برخی نکات در سکه امام رضا (ع) وجود دارد که حائز اهمیت است. اول اینکه در تمامی سکه‌ها حضرت «ولی عهد مسلمین» نامیده شده است نه ولیعهد مأمون؛ دوم اینکه مسکوکات در شرق ناحیه خلافت مانند مرو و سمرقند ضرب شده و کلمه «المشرق» در متن سکه‌ها مؤید این نظریه است؛ سوم عبارت ذوالریاستین است (صاحب شمشیر و قلم) لقب فضل بن سهل، وزیر مأمون و از دوستاناران و پیروان حضرت رضا (ع) که در تمام سکه‌ها دیده می‌شود و نشان می‌دهد که فضل در ضرب سکه‌های اولیه نظارت مستقیم داشته زیرا امرایی که بر سکه نظارت داشتند معمولاً نامشان در متن سکه‌های عباسی نوشته می‌شد (سراقز، ۱۳۸۵: ۱۷۳).

از این سکه‌ها بعد از شهادت امام رضا (ع) در شرق و غرب ایران یعنی در مرو و سمرقند و فارس و ری و اصفهان ضرب شده است.

تصویر ۱) نام مبارک امام رضا بر سکه‌های ایلخانی

در حاشیه آن نام دوازده امام نقر شده است (همان: ۷۱۲) و همچنین سکه دیگری در سال ۸۰۷ هـ به وزن ۴ گرم با نام دوازده امام توسط امیر تیمور گورکانی ضرب شده است (تراپی طباطبائی، ۱۳۴۷: ۵۵). بر سکه‌های سربداران و برخی سلسله‌های محلی نام ائمه اطهار نقش بسته است.

۳- نام امام رضا (ع) بر سکه‌های دوره صفویه

بر سکه‌های صفویان از زمان شاه اسماعیل اول (۹۰۶ - ۹۳۰ هـ) بنیانگذار سلسله صفویه نام ائمه شیعه نقر شده است این سکه‌ها در شهرهای مختلف از جمله: بلخ، تبریز، یزد، تربت حیدریه و غیره ضرب شده که در موزه آستان قدس رضوی نگهداری می‌شود (شریعت زاده، ۱۳۹۰: ۲۵۶). برای اولین بار از دوره شاه اسماعیل دوم تحولی در مطالب روی سکه‌ها به وجود آمد و آن نقر اشعار فارسی بود وی که متهم به سنی شدن گردیده بود برای اثبات تشیع خود این بیت را بر سکه خود نقش نمود:

زمشرق تا به مغرب گر امام است

علی و آل او ما را تمام است
از دوره شاه‌عباس دوم (۱۰۵۲ - ۱۰۷۷ هـ)، سلیمان اول (۱۰۷۷ - ۱۱۰۵ هـ) و شاه سلطان حسین (۱۱۰۵ - ۱۱۳۵ هـ) بیشتر اشعار حک‌شده در خصوص ارادت این پادشاهان به حضرت علی (ع) بود، اما با توجه به عنایت ویژه‌ای که از دوره صفویان به مشهد مقدس گردید، نام حضرت امام رضا به‌طور خاص بر سکه‌ها نقش بست. این تحول بیشتر در دوران پس از شاه‌عباس اول بود. این پادشاه در رقابت‌های سیاسی و مذهبی که با عثمانیان داشت

(۱۳۶۸: ۴۶۳)، سلطان محمد اولجایتو (۷۰۳ - ۷۱۶) هشتمین ایلخان مغول اولین سلطانی بود که مذهب تشیع را در تمامی ایران رسمیت داد وی سکه‌های شیعی ضرب نمود که نام مبارک حضرت رضا به همراه ائمه دیگر شیعه نقر گردید اولجایتو در سال ۷۰۹ هـ / ۱۳۱۰ میلادی تصمیم به قبول تشیع گرفت (جی، آ، بویل، ۱۳۶۶: ۳۶۹) دو سکه توسط این سلطان در سال‌های ۷۱۰ و ۷۱۴ هـ در شیراز ضرب شده است. (تصویر ۲) در روی سکه دیناری اول به وزن ۸/۱ گرم که در سال ۷۱۰ هـ ضرب شده این عبارت وجود دارد: ضرب فی ایام دولته المولی السلطان الاعظم مالک الرقاب الامم اولجایتو سلطان غیاث الدنیا والدین خداینده خلد الله ملکه در حاشیه سکه: لله الامر من قبل / من بعد / ضرب شیراز / سنه عشره سبعمائنه (۷۱۰ هجری قمری) پشت سکه: لا اله الا الله / محمد رسول الله و علی ولی الله نقر شده و در حاشیه داخلی: بسم الله الکریم و در حاشیه خارجی آمده است: اللهم صل علی محمد و علی و الحسن و الحسين و علی و محمد و جعفر و موسی و علی و محمد و علی و الحسن محمد الحجه (بیانی، ۱۳۷۹: ۱۸۰).

ضرب سکه‌های دوره ایلخانی با نام ائمه معصومین پس از دوره آنان نیز ادامه یافت. طغتامور خان که در مازندران، استرآباد و خراسان حکومت داشت در سال ۷۵۶ هـ سکه‌ای در آمل ضرب نمود با نام دوازده امام. با اینکه وی اهل سنت بود این سکه را ضرب کرده است (معطوفی، ۱۳۹۲: ۲۲۲ و ۲۲۵) در سال ۷۸۶ هـ در استرآباد سکه‌ای را امیر تیمور گورکانی ضرب نموده است به وزن ۲/۴۰۰ گرم که

تصویر ۲) دو سکه توسط این سلطان در سال‌های ۷۱۰ و ۷۱۴ هـ در شیراز

تصویر ۲) شعر آورده شده بر روی سکه دوره شاه طهماسب دوم

اولین جانشین نادر علیقلی خان (عادلشاه) در ۱۱۶۱ هـ سکه ضرب نمود که بر آن عبارت «یا علی بن موسی الرضا» حک شد. پس از وی برادرزاده دیگر نادر به نام ابراهیم شاه (۱۱۶۱ - ۱۱۶۲ هـ) مدت کوتاهی به حکومت رسید و سکه‌های ضرب کرد با این بیت شعر:

ز فیض حضرت باری و سرنوشت قضا

رواج یافت به زر سکه امام رضا عادلشاه سکه دیگری نیز ضرب نمود که بر آن نام حضرت علی (ع) و امام رضا (ع) هر دو با اشاره به نام خودش به صورت ایما آمده است:

ز بعد نادر دوران، عدالت سکه بر زر شد

به نام شاه دین سلطان علی عالم منور شد

(سرافراز، ۱۳۸۵: ۲۶۴)

مشخص است که منظور از شاه دین امام علی (ع) و مراد از سلطان علی، حضرت علی بن موسی الرضا (ع) است.

در بین جانشینان نادر طولانی‌ترین زمان حکومت

برای تضعیف نمودن آنان در صدد بر آمدن از رفتن زوار به کربلا و نجف جلوگیری به عمل آورد چون هر ساله مبلغ قابل توجهی (ارز) طلا و نقره (توسط زائران از ایران خارج می‌شد به این خاطر رونق و گسترش حرم امام رضا را مورد توجه قرار داد و از این زمان و در دوره جانشینان شاه عباس نام امام رضا در سکه‌ها بیشتر نقر گردید، در دوره شاه طهماسب دوم (۱۱۲۵ - ۱۱۴۴ هـ) نام امام رضا در شعر بر سکه آورده شد که از این سکه تعداد زیادی در موزه‌های مختلف نگهداری می‌شود. این سروده عبارت است از: (تصویر ۳)

از خراسان سکه بر زر شد به توفیق خدا

نصرت و امداد شاه دین علی موسی الرضا

(قائینی، ۱۳۸۸: ۱۴۸ و ۱۵۳)

این اولین سکه‌ای است که پس از دوره مأمون عباسی نام امام رضا (ع) به صورت ویژه و مستقل در آن ذکر شده است. سال ضرب سکه ۱۱۴۴ هجری و محل ضرب مازندران است. شاه طهماسب دوم توسط نادرشاه افشار از قدرت خلع گردید. نادر فرزند هشت ماهه طهماسب را به نام شاه عباس سوم به سلطنت برداشت و خود به عنوان نایب‌السلطنه قدرت را در اختیار گرفت. به نام شاه عباس سوم سکه‌های نقره به وزن ۵ گرم در مازندران ضرب شده که بر روی سکه آمده: لا اله الا الله / محمد رسول الله / علی ولی الله و پشت سکه به خط نستعلیق یک بیت شعر که نام حضرت رضا (ع) بر آن آمده است:

از خراسان سکه بر زر شد به توفیق خدا

نصرت و امداد شاه دین علی موسی الرضا

رینو در البوم سکه‌های خود سکه‌هایی را از شاه طهماسب دوم و عباس سوم با شعر بالا معرفی می‌کند و آنها را سکه‌هایی نفیس بر می‌شمرد. (H. L. Rabiho; 1974: 29).

گرچه نادر پس از به قدرت رسیدن به خاطر از بین بردن اختلافات مذهبی و برای جلب رضایت اهل سنت نام دوازده امام و شهادتین و عبارت «علی ولی الله» را از سکه‌های خود حذف کرد، با این وجود نادرشاه در آخرین روزهای حیات خود در سال ۱۱۶۰ هـ سکه‌های ضرب کرد که بر روی آن عبارت «علی بن موسی الرضا» نقر شده است. پس از قتل نادر در قسمت‌های غربی ایران کریم خان زند و در قسمت‌های شرقی خراسان احمدخان کرمانی قدرت گرفتند و جانشینان نادر بیشتر در خراسان به مرکزیت مشهد به حکومت پرداختند.

۲-۳ نام امام رضا (ع) بر سکه‌های دوره قاجاریه

در دوره قاجاریه تحول جدیدی در نقر نام مبارک امام رضا (ع) به وقوع پیوست و آن حک شدن نام آن حضرت علاوه بر سکه بر مدال‌های یادبود است. دو سکه نقره شبیه به هم ضرب مازندران وجود دارد که رابینو آن‌ها را متعلق به محمد حسن خان قاجار پدر آقا محمدخان که هم‌عصر با نادر افشار بوده می‌داند. با توجه به اینکه نامی بر سکه‌ها نقر نگردیده احتمالاً پس از تسلط محمد حسن خان بر استرآباد و مازندران سکه‌ها به یادبود پیروزی‌اش در آنجا ضرب گردیده است البته امکان دارد این سکه متعلق به نادرشاه افشار هم بوده باشد. روی هر دو سکه به نام نامی «علی بن موسی‌الرضا» است (مطوفی: ۱۳۹۲، ۳۰۷) محمد حسن خان از رقیبا و مخالفان نادر افشار بود که پس از قتل نادر در سال ۱۱۶۰ هـ به مدت ده سال تا سال ۱۱۷۰ هـ که به قتل رسید برای به دست آوردن حکومت در سرتاسر ایران تلاش کرد که توفیقی حاصل نکند. وی که بیشتر بر مازندران و آذربایجان تسلط داشت مبادرت به ضرب سکه نمود که این خود تمهیدی سیاسی و ابزاری برای اعلام حکومت بود. وی سکه‌هایی ضرب کرد که در آن‌ها ارادت خود به امام رضا (ع) را نشان داده و از وی سکه‌هایی با اشعار زیر باقی مانده است (تصویر ۴):

بزر سکه از میمنت زد قضا

بنام علی بن موسی‌الرضا

شد زمین دین حق رایج به توفیق خدا

سکه اقبال بر نام علی موسی‌الرضا

(شهبازی فراهانی، ۱۳۸۰: ۱۷۸)

تصویر ۴) یکی از سکه‌های محمد حسن خان قاجار ضرب مازندران

را شاهرخ (۱۱۶۱ - ۱۲۱۰ هـ) نوه نادر دارا بود. وی تا روی کار آمدن آقا محمدخان قاجار مدت طولانی در مشهد حاکمیت داشت و سکه‌های متفاوتی را ضرب نمود. در موزه ملک سکه‌های زیادی نگهداری می‌شود که برخی از آن‌ها متعلق به جانشینان نادر است. دو سکه از شاهرخ وجود دارد که بر آن‌ها این اشعار در احترام به علی بن موسی‌الرضا (ع) نقر شده است:

یک سکه نقره به وزن ۱۱ گرم که در مشهد ضرب گردیده با این بیت
سکه زد از سعی نادر ثانی صاحبقران

کلب سلطان خراسان شاهرخ شاه جهان

(شریعت زاده، ۱۳۹۰: ۲۷۲).

سکه نقره دیگری که در سال ۱۱۶۷ هـ در دارالمرز رشت ضرب گردیده است از جنس نقره به وزن ۱۱/۲ گرم با این بیت شعر:
سکه زد در جهان به حکم خدا

شاهرخ کلب استان رضا

(شاهد، ۱۳۸۹: ۲۱۶)

رابینو نیز سکه‌هایی را از خاندان نادری با شعارهایی در وصف امام رضا (ع) معرفی می‌نماید، از ابراهیم شاه با شعر:

زفیض حضرت باری و سرنوشت قضا

رواج یافت بر زر سکه امام رضا

شاهرخ افشار / شعار: یا علی موسی‌الرضا را بر سکه خود آورده است. (H. L. Rabiho; 1974: 29)

و در سکه‌های دیگر که رابینو معرفی می‌نماید این بیت شعر درباره امام رضا (ع) حک شده است که البته رابینو نتوانسته است به‌خوبی آن را بخواند و مصحح ایرانی کتاب محمد مشیری در صفحه ۲۴ آن را اصلاح کرده است:

آنکه باشد کلب سلطان خراسان شاهرخ

روز و شب بر درگهش ساینند مهر و ماه رخ

(H.L.Rabino, 1974:29)

در دوره پس از قتل نادر چون مدعیانی مانند کریم‌خان زند و آزاد خان افغان در نواحی مرکزی و غربی ایران مدعی بودند جانشینان نادر بیشتر در مشهد و خراسان حضور داشتند و در سکه‌های نام مبارک امام رضا (ع) بیشتر ذکر نمودند.

اعلام استقلال سکه به نام خود زدند؛ از جمله: حسن خان سالار پسر پنجم الیهارخان آصف الدوله که مادرش مریم خانم دختر فتحعلی شاه بود و در خراسان حکومت می کرد در مشهد علیه محمدشاه قاجار دست به شورش برداشت (شمیم، ۱۳۸۷: ۲۹۶). وی حکومت خود را الهام یافته از امام رضا می دانست ولی عاقبت به همراه پسرش اصلان خان و برادرش محمدعلی خان در شب دوشنبه ۱۶ جمادی الثانی ۱۲۶۶ قمری در مشهد به دستور محمدشاه قاجار اعدام شدند. وی در هنگام حاکمیت در مشهد سکه های ضرب کرد بر این سکه ها یک بیت شعر نقر شده است که نام مبارک امام رضا را آورده است:

سکه بر زر می زند سالار دین

بازویش بسته امام هشتمین

(شهبازی، ۱۳۸۰: ۱۸۷)

در سال ۱۲۹۵ هـ ناصرالدین شاه سکه زرینی به خاطر کشف معدن طلا در خراسان ضرب نمود که روی آن عبارت: «السلطان علی بن موسی الرضا علیه التحیة والثناء» و پشت مدال عبارت: اول نمونه طلای معدن خراسان است که در ضرابخانه دولتی سکه شد منقوش شده است (همان: ۱۵۳).

۳-۳ نام امام رضا (ع) بر سکه های دوره پهلوی

پرونیق ترین دوران از جهت بزرگداشت مقام والای امام رضا (ع) دوره پهلوی بود. با اینکه این خاندان اعتقادات مذهبی محکمی نداشتند اما به تکریم امام رضا (ع) به خاطر مسائل سیاسی و مذهبی توجه داشتند، رضاشاه پس از تثبیت قدرت خود در سال ۱۳۱۲ شمسی سکه نقره ای به وزن ۲/۵ گرم ضرب نمود که بر روی سکه نقر شده بود «السلطان علی بن موسی الرضا»؛ (تصویر ۶).

فرزند وی محمدرضا پهلوی از سال ۱۳۲۸ شمسی که فعالیت های سیاسی مذهبی ها خصوصاً آیت الله سید ابوالقاسم کاشانی افزایش یافته بود در جهت

تصویر ۶) سکه رضاشاه پهلوی، السلطان علی ابن موسی الرضا

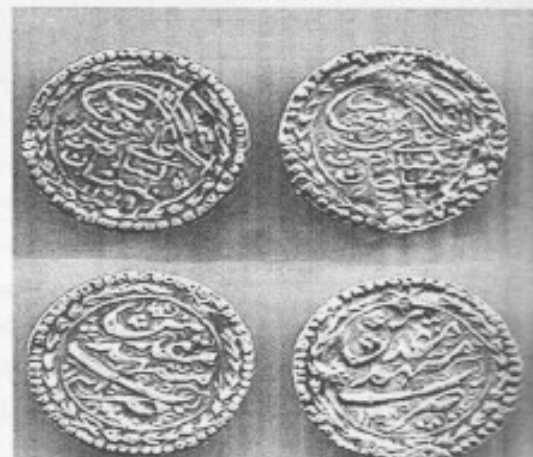
(Rabiho;1974: 29)

آقا محمدخان قاجار در سال ۱۲۰۱ هـ سکه ای از طلا ضرب نمود به وزن ۲/۱۱ گرم، بر پشت سکه نقر شده «یا محمد» دارالمرز رشت و بر روی سکه این بیت آمده است: به زر سکه از میمنت زد قضا

بنام علی بن موسی الرضا

(شریعت زاده، ۱۳۹۰: ۲۷۸)

در سال ۱۲۴۱ هـ فتحعلی شاه قاجار سکه ای از جنس نقره به وزن ۲/۷ گرم ضرب نمود که بر روی آن نام فتحعلی شاه و بر پشت سکه: یا الله، ضرب مشهد امام علیه السلام نقر شده است، در سال ۱۲۶۴ هـ ناصرالدین شاه قاجار سکه از جنس نقره به وزن ۵ گرم ضرب نمود که در پشت سکه ضرب ارض اقدس امام علیه السلام نقر شده است. در سال ۱۲۸۱ سکه طلا توسط ناصرالدین شاه ضرب شده که در پشت آن سکه نقر شده است ضرب فی مشهد الرضا علیه السلام و در سال ۱۲۹۱ هـ ناصرالدین شاه سکه ای از طلا به وزن ۵/۵ گرم ضرب نمود بر پشت سکه «السلطان علی بن موسی الرضا علیه التحیة و الثناء» نقر شده است (شریعت زاده، همان ۲۸۰ تا ۲۸۳). در سال ۱۳۱۳ هـ و پس از قتل ناصرالدین شاه قاجار سکه بسیار جالبی به یادبود امام رضا به شرح ذیل ضرب شده است (تصویر ۵):

تصویر ۵) سکه یادبود امام رضا (ع) پس از قتل ناصرالدین شاه از خاندان قاجار افراد دیگری نیز نام امام رضا بر سکه های خود نقر نمودند. برخی از حکمرانان محلی و کسانی که سرستیز با پادشاهان قاجار هستند و علیه آنان عصیان نمودند نیز برای

گنبد و گل‌دسته‌ها و ضریح مطهر و عبارت‌هایی از قبیل: بیاد فرخنده میلاد هشتمین امام علی بن موسی‌الرضا علیه‌السلام یا السلطان ابوالحسن علی بن موسی‌الرضا ضرب و توزیع می‌گردید. گروه دیگر سکه‌های طلا و نقره بود که هرساله با همان شعائر مذهبی و گنبد و بارگاه و گل‌دسته‌های حرم مطهر در اوزان مختلف ضرب می‌گردید. این عمل تا آخرین سال حکومت محمدرضا پهلوی (۱۳۵۷) ادامه یافت که امروزه هنوز نمونه‌های بسیار و قابل توجهی از سکه‌های یادبود امام رضا (ع) وجود دارد.

در سال ۱۳۲۸ شمسی سکه‌ای به وزن ۹ گرم از جنس نقره ضرب شده است که روی سکه لا اله الا الله / محمد رسول الله / علی ولی الله و در پشت سکه نقر شده است. به میمنت هزار و دوست و بیستین سال میلاد با سعادت امام علی بن موسی‌الرضا (۱۳۵۸ هـ) در سکه دیگری که در سال ۱۳۳۱ ش ضرب گردیده به وزن ۹ گرم از جنس طلا روی سکه لا اله الا الله / محمد رسول الله / علی ولی الله در پشت سکه نقر شده: به میمنت جشن ۱۳۲۳ سال میلاد با سعادت امام علی بن موسی‌الرضا (۱۳۷۱ هـ) در سال ۱۳۳۳ ش سکه‌ای ۷ گرمی ضرب شده است در پشت سکه نقر شده است: به میمنت جشن ۱۳۲۵ سال میلاد با سعادت امام رضا (۱۳۷۳ هـ) در سال ۱۳۳۶ ش تحول مهم دیگری در ضرب سکه‌های یادبود امام رضا (ع) به وقوع پیوست و آن منقوش شدن نقش ضریح حضرت رضا بود.

بر روی سکه‌ای طلا به وزن ۱۱ گرم ضریح حضرت رضا نقر شد و در پشت آن نوشته شده است: بیاد فرخنده میلاد هشتمین امام علی بن موسی‌الرضا علیه‌السلام یازدهم ذی‌قعدة الحرام ۱۴۸ هـ ق (روز و ماه و سال تولد امام رضا).

در سال ۱۳۴۵ شمسی، محمدرضا پهلوی سکه‌ای طلا به وزن ۴/۵ گرم ضرب نمود با نقشی از ضریح مطهر حضرت امام رضا (ع) و در پشت سکه در وسط آن نقر شده است «السلطان علی بن موسی‌الرضا ۱۱ ذی‌قعدة ۱۳۸۵ هـ ق (همان: ۳۲۵) جالب است که در این سکه برای اولین بار پس از ۷۲۹ سال که از سقوط بغداد توسط هلاکوخان مغول می‌گذرد آیه ۳۳ سوره توبه که

به دست آوردن دل مردم و جناح‌های مذهبی فعالیت‌های فرهنگی و مذهبی خود را گسترش داد. در همین راستا یکی از کارهایی که وی در دستور کار قرار داد ضرب سکه‌های رایج و یادبود به مناسبت‌های مختلف و اعیاد مذهبی و میلاد حضرت علی (ع) و امام رضا (ع) بود. علاوه بر آن محمدرضا پهلوی یک سنت قدیمی را که تقریباً از ابتدای روی کار آمدن دولت شیعه‌مذهب صفوی از رونق افتاده بود دوباره احیاء کرد و آن نقر آیات قرآنی بر سکه‌ها بود. وی پس از تشکیل ساواک و سرکوب نیروهای مذهبی مخالف خود در صدد برآمد به‌عنوان یک پادشاه مسلمان و متدین خود را نشان دهد.

بنابراین در بحث رواج سکه‌ها در ابتدا سکه‌ای طلا در سال ۱۳۲۷ شمسی ضرب نمود و آیه: «وان یکاد الذین کفرو لیزلقونک باصراهم لما سمعوا الذکر و یقولون انه لمجنون و ما هو الا ذکر للعالمین» را نقر نمود که گویا ضرب این سکه به خاطر سوء فصدهایی بود که وی از آن‌ها جان سالم به در برده بود، اما در سال‌های بعد در سکه‌های یادبود و غیر رایج پولی یعنی سکه‌های طلا و نقره آیه ۳۳ سوره توبه را به کار برد: «محمد رسول الله ارسله بالهدی و دین الحق لیظهره علی الدین کله و لو کره المشرکون» این آیه جزو اولین آیه‌هایی بود که از ابتدای ضرب نخستین سکه‌های اسلامی تا فروپاشی خلافت عباسی بر سکه‌های تمامی خلفا و پادشاهان مسلمان نقر شده بود. شاید هدف محمدرضا پهلوی آن بود که خود را در ردیف پادشاهان و خلفای اسلامی نشان دهد. گرچه به خاطر نظر منفی که از نظر نقر آیات قرآنی بر سکه‌ها وجود داشت وی جرأت نکرد بر سکه‌های رایج و پولی آیات قرآنی را حک نماید.

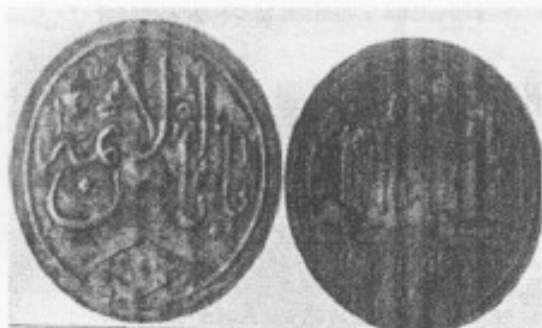
محمدرضا پهلوی در بحث استفاده از شعائر مذهبی از سال ۱۳۲۸ ش به‌طور مرتب هرسال در یازدهم ذی‌القعدة که سال روز میلاد حضرت رضا علیه‌السلام است سکه‌های یادبودی را در حد وسیع ضرب می‌نمود.

از جمله سکه‌های وی یکی سکه‌های برنجی و برنزی بود که هرسال به‌صورت متفاوت با نقشی از گنبد یا ضریح امام رضا و یا با نقش‌هایی از

تصویر ۷) سکه طلا با تصویر یازحرم رضا (ع) دوره محمد رضا پهلوی

سکه تصویر ضریح امام رضا و نوشته شده است: «زیارت امام رضا علیه السلام» و در پشت سکه نوشته شده است: «یا ثامن الائمه» (همان: ۳۳۰) (تصویر ۸).

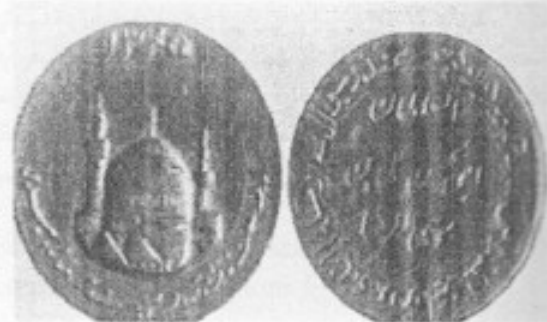
تصویر ۸) سکه با نقش ضریح امام رضا (ع)

دوره محمدرضا پهلوی مدال‌هایی به مناسبت‌های گوناگون ساخته شده است. در سال ۱۳۳۹ شمسی مدالی از جنس نقره ضرب شده است که بر روی آن ضریح امام رضا با فضای داخلی حرم که ضریح در آن قرار دارد و در پشت این مدال در حاشیه نقر شده است: در عهد سلطنت و تولیت محمدرضا پهلوی شاهنشاه ایران، در وسط نقر شده: بیاد فرخنده میلاد هشتمین امام علی بن موسی‌الرضا علیه‌السلام یازدهم ذی‌القعدة الحرام ۱۴۸ هـ ق.

یک مدال طلای چالپ دیگر در سال ۱۳۴۹ ضرب گردیده که یک روی آن گنبد امام رضا (ع) با دو گلدسته و بر روی دیگر آن شخص محمدرضا پهلوی در کنار ضریح امام رضا در حال زیارت حک شده است و بر حاشیه بالای سکه نوشته شده: «شاهنشاه آریامهر در حرم مطهر حضرت رضا علیه‌السلام». محمدرضا پهلوی این سکه را در زمان راهاندازی جشن‌های ۲۵۰۰ ساله

جزو اولین آیاتی بود که حکمرانان مسلمان بر سکه خود نقر می‌کردند دوباره نوشته شد آیه مشهور: «ارسله بالهدی و دین الحق لیظهره علی الذین کله و لو کره المشرکون» که بر ابتدای این آیه مانند دوران قبل عبارت محمد رسول الله اضافه شده است. شاید نقر آیه در این زمان به خاطر آن باشد که این آیه بر سکه حضرت امام رضا (ع) که در دوره مأمون ضرب شده نیز وجود داشته است.

در سال ۱۳۴۵ شمسی برای اولین بار سکه‌ای طلا به وزن $\frac{2}{5}$ گرم ضرب شد که در آن گنبد بارگاه امام رضا (ع) با دوگلدسته نقش شده بود بر پشت سکه در وسط عبارت: السلطان ابوالحسن علی بن موسی‌الرضا ۱۱ ذی‌قعدة ۱۳۸۹ و در حاشیه اطراف پشت سکه آیه ۳۳ سوره توبه نقر شده بود. در سال‌های بعد تقریباً همه‌ساله سکه‌هایی با همین مشخصات با نام امام رضا و گنبد و بارگاه و گلدسته‌های حرم مطهر ضرب گردیده است که این عمل تا سال ۱۳۵۷ شمسی ادامه یافته است (شریعت زاده، ۱۳۹۰: ۳۲۸-۳۳۰) (تصویر ۶). یک سکه استثنایی در دوره محمدرضا پهلوی ضرب

تصویر ۶) سکه طلا با نقش گنبد بارگاه امام رضا (ع)

شده از جنس نقره که سال ضرب آن مشخص نیست. وزن آن ۴ گرم است. بر هر دو طرف، رو و پشت سکه تصویری از حرم امام رضا نقش بسته است. بر روی سکه تصویری از گنبد گلدسته و ایوان طلا و اطراف آن نوشته شده است «السلطان علی بن موسی‌الرضا» بر پشت سکه تصویر ضریح امام رضا و نوشته شده «السلطان علی ابن موسی‌الرضا» (تصویر ۷).

و سکه دیگری از طلا به وزن $\frac{11}{5}$ گرم روی

که از طرف جناح‌های سیاسی و مذهبی مورد انتقاد قرار گرفته بود، ضرب نمود تا از اتهامات غیرمذهبی بودن خود را مبرا سازد.

۴- نتیجه گیری

شیعیان و پیروان ائمه اطهار از صدر اسلام در تلاش بودند که نام ائمه را در سکه‌ها نقر نمایند. گرچه نام حضرت علی (ع) و امام رضا (ع) در سکه‌های دوره اولیه اسلامی وجود دارد، اما از دوره ایلخانی، به‌خصوص غازان خان، نام ائمه اطهار به‌طور رسمی در سکه‌ها آورده شد. ضرب سکه‌های طلا و نقره به نام امام رضا(ع) و نوشتن نام آن حضرت بر سکه‌ها از سال ۲۰۲ هجری و از دوره مأمون عباسی آغاز

گردید. اولین سکه به نام ایشان در خراسان در شهرهای مرو و سمرقند و در مرحله بعد در اصفهان ضرب گردید که در آن‌ها آن حضرت «ولیعهد مسلمین» نامیده شده‌اند نه ولیعهد مأمون. به علت محبوبیت امام رضا (ع) در بین مردم حتی پس از شهادت امام ضرب سکه به نام ایشان رواج داشته است. بسیاری از پادشاهان چون از نفوذ معنوی امام رضا(ع) در بین مردم آگاهی داشتند، تلاش نمودند با نشان دادن ارادت خود به آن امام همام بر میزان محبوبیت خود بیفزایند؛ بنابراین ضرب سکه به نام آن حضرت در دوران صفویه، پهلوی اول و دوم نشان دهنده جایگاه معنوی آن امام همام در تمام اعصار میان حاکمان و فرمانروایان ایران بوده است.

کتابنامه

- اشپولر، برتولد. (۱۳۶۸). تاریخ مغول در ایران. ترجمه محمود میر آفتاب. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی، ج ۳. بویل، آ. جی. (۱۳۶۶). تاریخ ایران کمبریج. ترجمه حسن انوشه. ج ۵. تهران: امیرکبیر.
- بیانی، سوسن. (۱۳۷۹). «تیلور عهد مغول در آئینه فلز». مجموعه مقالات اولین سیمینار تاریخی هجوم مغول به ایران و پیامدهای آن. ج ۱ تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
- بیهقی، ابوالفضل محمد بن حسین. (۱۳۷۵). تاریخ بیهقی. تصحیح علی اکبر فیاض. مشهد دانشگاه فردوسی مشهد.
- ترابی طباطبائی، سیدجمال. (۱۳۳۷). «سکه‌های اسلامی دوره ایلخانی و گورکانی» تبریز مردادماه ۱۳۳۷. نشریه شماره ۳. موزه آذربایجان شرقی.
- ترابی طباطبائی، سید جمال. (۱۳۵۰). «سکه‌های شاهان اسلامی ایران». نشریه موزه آذربایجان. ش ۵ ص ۱
- رشیدالدین فضل‌الله همدانی. (۱۳۵۸ / ۱۹۴۰). تاریخ مبارک غازانی. به سعی کارلیان چاپ انگلستان.
- زندان، جرجی. (۱۹۱۶). «التقودالعربیه القدیمه (القسم الاول)». فی نقودالارتقین والائتابکین والایوبین». ج ۳۹. مجله المقتطف قاهره مصر. ص ۵۸ و ۲۹.
- سرافراز، علی اکبر؛ اورزمانی، فریدون. (۱۳۸۵). سکه‌های ایران از آغاز تا دوران زندیه. تهران: سازمان سمت. ج ۵
- شاهد، احمد. (۱۳۸۹). سیری در سکه‌های شاهان ایران از آغاز تا پایان ضرب سکه. اسفراین: انتشارات استوثن.
- شریعت زاده، سید علی اصغر. (۱۳۹۰). سکه‌های ایران زمین از دوره هخامنشی تا پایان دوره پهلوی (مجموعه سکه‌های مؤسسه کتابخانه و موزه ملی ملک). تهران: انتشارات پایزنه و موزه ملی.
- شمس اشراق. (۱۳۶۹). نخستین سکه‌های امپراطوری اسلام. دفتر خدمات فرهنگی استاک. اصفهان: چاپ پویا.
- شمیم، علی اصغر. (۱۳۷۸). ایران در دوره سلطنت قاجار. تهران: ناشر بهزاد.
- شهبازی فراهانی، داریوش. (۱۳۸۰). تاریخ سکه در دوران قاجار. تهران: انتشارات بودکه بی.
- شیخ صدوق. (۱۳۹۲). عیون اخبار الرضا. مترجم محمد تقی نجفی اصفهانی. انتشارات نبوغ.
- طبری، ابی جعفر محمد بن جریر. (بسی تا). تاریخ الامم والملوک. تحقیق محمدابوالفضل ابراهیم. بیروت: دارسویدان
- قائینی، فرزانه. (۱۳۸۸). سکه‌های دوره صفویه. اسفراین: نشر پایزنه.
- مطوقی، اسدالله. (۱۳۹۲). سکه‌های طبرستان. گرگان و استرآباد. تهران: مؤسسه فرهنگی پایزنه.
- مقریزی، تقی الدین احمد بن علی. (۱۹۶۷). التقود الاسلامیه المسمی بشدور المقود فی ذکر النقود. تحقیق و تصانیف محمد السید بحر العلوم. الطبعه الخامسه. نجف: منشورات مکتبه الحیدریه و مطبعتها.
- یعقوبی، ابن واضح. (۱۳۵۶). تاریخ یعقوبی. ترجمه محمد ابراهیم آیتی. ج ۲. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.

H.L.Rabino di borgomale. (1974). Album of coins, medals, and seals of the shahs of Iran (1500- 1948) Edited by M.Moshiri ; Amir Kabir publications Organization